SINCRONIC *VS* DIACRONIC ÎN STUDIEREA ALOMORFIEI VERBALE ROMÂNEȘTI

CRISTIAN MOROIANU
Universitatea din București

1. Alomorfia. Probleme generale

Alomorfia este reprezentată de variația formală pe care o suferă, din motive contextuale (în primul rând, fonetico-sintactice) sau istorico-etimologice, un anumit morfem (lexical, gramatical sau lexico-gramatical)[1]. Alomorfe ale unui morfem lexical pot fi, spre exemplu, (a) variantele fonetice ale rădăcinii unui cuvânt (condiționate, în genere, de adăugarea unor alte componente morfematice și de realizarea alternanțelor); (b) variantele fonetice ale unui afix derivativ (prefix sau sufix); (c) variantele fonetice ale unui element de compunere savantă (prefixoid sau sufixoid); (d) variante fonetice ale unui morfem gramatical (desinență sau sufix verbal) etc.[2]

Existența *alomorfelor* unui morfem presupune raportarea la aceeași unitate morfematică, ale cărei modificări formale nu-i determină schimbarea semnificației sau a funcției. La nivelul vocabularului, spre exemplu, alomorfiei îi poate corespunde, cu un termen echivalent, „alolexia", înțeleasă de noi ca totalitatea variantelor unităților lexicale[3]. Este de la sine înțeles că ceea ce putem numi *aloxe*, adică variante lexicale, există implicit inclusiv prin variația formală a morfemelor derivative sau de compunere componente ale unei unități lexicale analizabile, adică prin alomorfe ale afixelor, afixoidelor etc. Variația formală a unei unități lexicale, spre exemplu, este dependentă de numeroși factori, dintre care sunt de menționat: (a) etimologia (posibilitatea unor surse multiple pentru același cuvânt, modalitățile de pătrundere și de adaptare a etimonului/etimoanelor la structura internă a limbii-gazdă); (b) momentul istoric și contextul cultural în care are loc împrumutul; (c) contextul geografic în care este adaptat și folosit; (d) circulația și asumarea adaptării lui de către anumite medii sociale; (e) intenția cu care este valorificat în comunicare; (f) particularități ale structurii lui fonetice etc.

---

[1] Vezi definiția din DGS 1997, s.v. Vezi o definiție provizorie a alomorfiei în Corbin (1987: 285): „Une allomorphie est une variation de nature phonologique, non expliquable phonologiquement, qui affecte un morphème appartenant à une catégorie lexicale majeure ou affixale lors d'une opération dérivationnelle ou dans un contexte phonologique".

[2] În funcție de diversele tipuri de condiționari, alomorfele sunt, mai ales, fonetice și morfologice (ibidem, s.v.).

[3] Discuția despre variația lexicală se poate extinde, în acești termeni, și asupra variației frazeologice. O altă perspectivă asupra alolexiei, înțeleasă ca echivalentă a alomorfiei, vezi la Wierzbicka (1993: 15–17). Alolexia este, de asemenea, tratată în unele lucrări ca sinonimie lexico-morfologică, vezi Koselak (2003).

BDD-V2345 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 23:02:53 UTC)

2. Dificultăți conceptuale. Încadrare socioistorică și culturală

În contextul actualei discuții, vom considera, așadar, alomorfia și alolexia ca fenomene de limbă complementare, referitoare la variația exclusiv formală a aceleiași unități lingvistice (morfem lexical sau unitate lexicală), cu referire particulară la oscilațiile de adaptare formală și de încadrare gramaticală a verbelor românești în perioada de îmbogățire și modernizare lexicală, încadrată, cu argumente lingvistice, istorice și culturale, între 1760 și 1860 (pentru terminus *a quo*, vezi DÎLR 1992 și, pentru terminus *ad quem*, vezi Ursu și Ursu 2006, 2011).

Relația dintre cuvintele analizabile din punct de vedere structural și morfemele care intră în componența lor este importantă pentru stabilirea unor diferențe cât mai clare între statutul de unități lexicale diferite și acela de variante ale aceluiași cuvânt, diferențe care își arată relevanța mai ales la nivel lexicografic. Criteriile fundamentale pe baza cărora se stabilește diferența de statut lexicologic între cuvinte diferite și „alolexe(me)" (diversele variații formale ale aceluiași cuvânt) sunt, cel puțin în teorie, (a) originea directă unică și același conținut semantic la nivelul împrumuturilor, fapt explicabil prin raportare la etimonul unic, și (b) proveniența creațiilor interne dintr-o unică bază, la care se atașează/elimină sau substituie, pe parcursul uneia sau mai multor etape[1], un singur morfem derivativ.

În realitate și în mod firesc, orice unitate lexicală, internă, externă sau cu proveniență mixtă, cunoaște diverse variații formale, explicabile atât intern, prin exercițiul concret al comunicării, cât și extern, stabilite ca atare mai ales prin convenții de ordin lexicografic. În practica istorică a relațiilor dintre limbi, însă, lucrurile sunt mult mai nuanțate și mai complexe: numeroase cuvinte, spre exemplu, au origine directă multiplă, atât externă, cât și internă, adaptarea lexico-morfologică a etimoanelor depinde de compatibilitatea formală și structurală cu limba-gazdă, de particularitățile raportării vorbitorului la statutul și la noutatea unui cuvânt, de reacțiile analogice în fața unor situații „problematice" etc.

Rezultatul unor asemenea complicații la nivelul realității îmbogățirii și diversificării unei limbi este o relativ mare varietate a tratării lexicografice a variantelor de diverse tipuri, în primul rând a celor externe, numite, în mod convențional, etimologice. Vom prezenta astăzi situația verbelor românești care ridică asemenea probleme de interpretare lexicologică, extrase din două lucrări recente de lingvistică istorică, respectiv din DELR (2011–2015) și din Repertoriul de cuvinte și forme al vol. al II-lea din ÎL al soților Ursu (2006), completat de un important supliment al aceleiași lucrări (vol. III, partea I, litere A–M, 2011). Lucrarea de referință în domeniul verbelor analizabile este FCLR III (1989), sinteză a celor mai importante studii dedicate acestei probleme de morfologie derivativă, realizată de Laura Vasiliu și publicată la Editura Academiei. Alomorfia verbală amintită în titlu poate fi reformulată, mai aproape de realitatea avută în vedere, ca alolexie realizată la nivelul și prin intermediul oscilației concurențiale între sufixe lexicale și lexico-gramaticale.

Perioada 1760–1860 corespunde procesului modernizării limbii române literare, marcată de condițiile firești ale unei perioade de schimbare substanțială, de la o limbă populară mai mult sau mai puțin diferențiată dialectal, cu un hiatus accentuat față de cea a textelor literare, cele din urmă aparținătoare unei/unor minorități culturale. Această perioadă se caracterizează printr-o mare diversitate a surselor externe, prin absența unității normelor și, în consecință, prin manifestarea unor multiple oscilații de adaptare a noutăților lexicale. Este

[1] Excepție face derivarea parasintetică, realizată simultan prin adăugarea unui prefix și a unui sufix lexico-gramatical.

BDD-V2345 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 23:02:53 UTC)

epoca pătrunderii masive a împrumuturilor din latină și din limbile romanice, a traducerilor științifice de masă, a adaptării principalelor instituții (de multe ori, nou introduse) la modelele lumii civilizate, epoca deschiderii spre cultura apuseană, caracterizată de întrepătrunderea a cel puțin trei modele culturale și, implicit, lingvistice importante, la rândul lor diferite între ele: neogrecesc, francez, italian și, într-o măsură mai mică, rus, mai ales în Muntenia și Moldova, german în Banat și Transilvania, maghiar și german în Transilvania și Bucovina. Acestora li se adaugă, direct sau indirect, influența tutelară a latinei, la rândul ei asumată de către vorbitorii culți, traducători etc., promotori ai modernității sau, dimpotrivă, ai tradiției prin particularitățile mediului din care proveneau și care le-a marcat pregătirea și activitatea lingvistică și culturală. Astfel se face că atât cuvinte latine, cât și cele provenite din franceză, italiană sau germană au fost adaptate după modele diferite, cu explicații ce țin de locul, momentul și contextul în care aceștia scriau, de propria lor formație culturală, de raportarea la limba comună, de promovarea unei politici lingvistice etc.

În ceea ce privește adaptarea verbelor, s-a scris mult despre modelele dominante care au circulat începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea în Țările Române[1]. Pe de o parte, se continuă modelele culturale regionale tradiționale din perioada anterioară, respectiv împrumuturile din maghiară (adaptate cu sufixele *-ălui, -elui* etc.) și din germană (adaptate cu sufixele *-ărui, -erui, -irui, -urui*), dominante în Transilvania și Banat, și cele din neogreacă (preluate etimologic cu sufixele specifice *-isi, -arisi, -erisi* etc.) mai ales în Muntenia și Moldova. Pe de altă parte, destul de multe împrumuturi verbale pătrund în această perioadă, în limba textelor literare, din latină sau din limbile romanice, cu respectarea firească a tiparelor dominante (impuse prin maghiară și germană, limbi cu rol instituțional, cultural și religios în Transilvania și Banat, și prin neogreacă, eventual prin rusă în Muntenia și Moldova). Aceste împrumuturi se încadrează la conjugarea a IV-a, foarte bogată atât la nivel popular, cât și la cel cult, aflată într-o concurență relativ egală cu prima conjugare (ambele sunt moștenite din latină și constituie matrice de încadrare morfologică a împrumuturilor populare din limbile populațiilor înconjurătoare sau cu care românii au conviețuit de-a lungul timpului).

3. Modalități de clasificare a corpusului verbal. Comentarii lexicologice

Din parcurgerea materialului lingvistic până la jumătatea literei C (acolo unde s-a oprit partea I a vol. al II-lea din DELR), am extras, pentru comentarii, situații de alternanță sufixală a verbelor (grupate în funcție de originea lor directă). Scopul prezentării exemplelor este acela de a arăta principalele oscilații de conjugare prezente în limba română și de a urmări continuitatea tiparelor dinspre fondul lexical vechi, moștenit și împrumutat, către cel neologic împrumutat.

1. O primă categorie de exemple este formată din verbe moștenite la conjugarea I (rar, a III-a) și derivate de la acestea în *-i*, cu substituție sufixală: *aciua, aciuia* „a (se) adăposti” (probabil lat. **accellare*) și *aciui, acioi* (din *aciua* css); *adauge, adaoge* [lat. *adaugĕre* (= *adaugēre*)], *adăuga, adăoga* (din *adauge* css) și *adăugi, adăogi* (din *adăuga* css); *adânca*[1] (lat. *aduncare* CDDE 18, lat. **adancare* DA) și *adânci* (din *adânca*[1] css)[2]; *adia, aduia* (lat. **aduliare* DA sau lat. **adiliare* CDDE 817, DEX) și *adii* (înv.; din *adia* css); *alina* „a (se) potoli, a (se) liniști” (lat. **allenare*) și *alini* „a se odihni, a curge mai lin” (din

[1] O sinteză a tendințelor manifestate în adaptarea și funcționarea verbelor, vezi, cu bibliografie, Dragomirescu, în SILR (2012: 185–222).

[2] Pentru ambele verbe există și ipoteza derivării imediate din *adânc, -ă* adj.

BDD-V2345 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 23:02:53 UTC)

alina css); *arina* „a presăra nisip; a curăţa cu nisip” (lat. **arenare*) şi *arini* id. (din *arina* css)[1]; *asmuţa*, *amuţa* (et. nes., probabil lat. **ex-mucciare* PEW 1146, DA, CDER 473 sau din *amuţa* + *sumuţa* CDDE 1198) şi *asmuţi*, *amuţi*[1] (din *asmuţa* css) etc.[2] Acestea şi multe altele arată presiunea analogică a conjugării a IV-a asupra verbelor moştenite în *-a*, presiune care determină circulaţia, pe arii largi, a ambelor forme în variaţie liberă. În funcţie de modul de interpretare a sufixului *-i* (gramatical sau lexico-gramatical), formaţiile interne pot fi considerate fie simple oscilaţii morfologice, fie cuvinte diferite aflate în relaţie de sinonimie diacronică sau diatopică. Este de la sine înţeles că orice specializare semantică a uneia dintre cele două forme presupune luarea în considerare a două unităţi lexicale diferite (Avram 1958: 315–334).

2. O a doua categorie priveşte derivatele cu sufixele *-a* şi *-i* de la aceeaşi bază moştenită (din latină sau din substrat): *adăposta* (din *adăpost* + *-a*) şi *adăposti* (din *adăpost* + *-i*); *ajutora* (din *ajutor* + *-a*) şi *ajutori* (din *ajutor* + *-i*); *arăma* (din *aramă* + *-a*) şi *arămi* (din *aramă* + *-i*)[3]; *arginta* (din *argint* + *-a*) şi *arginti* (din *argint* + *-i*)[4]; *aşchia* (din *aşchie* + *-a*) şi *aşchii* (din *aşchie* + *-i*); *băi*[1] „a scălda” (din *baie* + *-i*) şi *băia*[1] (din *baie* + *-a*)[5]; *băieri* „a pune băieri” (din *baieră* sau din pl. *băieri* + *-i*) şi *îmbăiera* (din *în-* + *baieră* + *-a*); *bălţa* (din *balţ* + *-a* sau regres. din *bălţat*) şi *bălţi*[1] „(despre o funie întinsă) a se slăbi în partea din mijloc” (din *balţ* + *-i*)[6]; *boura*, *buăra* „a căpăta forma coarnelor de bour; a marca cu pecetea numită *bour*” (din *bour* + *-a*) şi *bouri* „a ţine coarnele gata de atac” (din *bour* + *-i*); *bruma* (din *brumă* + *-a*) şi *brumi* (din *brumă* + *-i*); *căruţa* (din *căruţă* + *-a*) şi *căruţi* (din *căruţă* + *-i*); *căciula* „a saluta, descoperind capul” (din *căciulă* + *-a*) şi *căciuli* (refl.) „a încerca să obţină ceva afectând umilinţa” (din *căciulă* + *-i*); *cărăra* (din *cărare* + *-a*) şi *cărări* (din *cărare* + *-i*)[7]; *căţela*[1] „a (se) căţeli[1]” (din *căţel* + *-a*) şi *căţeli*[1] „(rar) a făta; (despre matca albinelor) a depune ouă; (refl., despre plante, bube) a se întinde” [din *căţel* „pui (de câine, de animal sălbatic)” + *-i*]; *căţela*[2] „a (se) căţeli[2]” (din pl. *căţele* + *-a*) şi *căţeli*[2] „(în general despre câini, refl.) a se împerechea; (Buc.) a aţâţa, a nu da pace” (din pl. *căţele* + *-i*); *căuşa* „(despre tencuiala caselor şi despre oameni) a se slăbi; (reg.) a se îmbăta” (din *căuş* + *-a*) şi *căuşi* „a buimăci, a năuci” (din *căuş* + *-i*); *cărunta* (din *cărunt* + *-a*) şi *cărunţi* (din *cărunt* + *-i*); *cimpoia* (din *cimpoi* + *-a*) şi *cimpoi*[2] (din *cimpoi* + *-i*); *ciula* (Ban.) „a ciuli[1]” (din *ciuli*[1] css sau din *ciul* + *-a*) şi *ciuli*[1] „a tăia o ureche sau amândouă; a rotunji un trunchi la capăt, a teşi; a-şi ridica urechile pentru a auzi mai bine” (din *ciul* + *-i*); *dezbărbăta* „a (se) descuraja” (din *des-* + *[îm]bărbăta*) şi *dezbărbăţi* (înv.) „a castra” (*des-* + *bărbat* + *-i* sau din *des-* + *[îm]bărbăţi*)[8]; *îmbiserica* „a fi primit în biserică” (din *în-* + *biserică* + *-a*) şi *îmbiserici* (din *în* + *biserică* + *-i*); *încărna*, *încarna*[2] (Ban.) „a se îngrăşa” (din *în-* + *carne* + *-a*) şi *încărni* (rar) id. (din *în* + *carne* + *-i*, cf. *încărna*); *încălăra*, *încăler*a (înv.) „a încăleca” (din *în* + *călare* + *-a*) şi *încălări* id. (din *în* + *călare* + *-i* sau din *încălăra* css); *încăpuşa* „a înmuguri”

[1] Pentru ambele verbe este posibilă şi derivare directă din aceeaşi bază *arină* s.f.

[2] Dintre elementele moştenite din substrat, este de citat, spre exemplu, *ciupi* „a apuca cu vârful degetelor pielea cuiva, strângând-o; a ciuguli; (fig.) a şterpeli; a da unui copil o bătaie mai uşoară; a ustura, a pişca; a se îmbăta puţin, a se pili” (et. nes., probabil el. de substrat, cf. alb. (dial.) *çupis*, *çupit* (cuvânt pătruns şi în limbile slave de sud, cf. scr. *čupati* „a smulge, a jumuli”, bg. *čupja* „a rupe”), bază derivativă pentru *ciupui* (Buc.) „a smulge” (din *ciupi* css). Pentru trecerea de la conjugarea a II-a la a III-a, vezi perechea *aţinea* (lat. **attĕnēre* = *attĭnēre*) şi *aţine* (refăcut din *aţinea*).

[3] Vezi şi *arămui* (din *aramă* + *-ui*).

[4] Şi *argintui* (din *argint* + *-ui*).

[5] Vezi şi *îmbăia* (din *în-* + *baie*[1] + *-a*) şi *îmbăi* (din *în-* + *baie*[1] + *-i*).

[6] Şi *îmbălţa* „a pune vălul de mireasă pe cap” (din *în-* + *balţ* + *-a*) şi *îmbălţi* (din *în-* + *balţ* + *-i*).

[7] Şi *cărărui* (din *cărare* + *-ui*).

[8] Am citat inclusiv derivatele cu prefixe de la baze care încep cu *a, b* sau *c*.

BDD-V2345 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 23:02:53 UTC)

(din *în* + *căpuşă* + *-a*) și *încăpuși* id. (*în* + *căpuşă* + *-i*); *încărbuna* „a înnegri cu cărbuni, a preface în cărbuni” (din *în* + *cărbune* + *-a*) și *încărbuni* id. (din *în* + *cărbune* + *-i*); *încâina* „a (se) mânia, a (se) îndârji, a (se) înrăi” (din *în-* + *câine* + *-a*) și *încâini* id. (din *în-* + *câine* + *-i*); *încenuşa* „a preface în cenuşă; a face cenuşiu” (din *în* + *cenuşă* + *-a*) și *încenuşi* id. (din *în* + *cenuşă* + *-i*); *închinga* „a lega cu chingi (un animal); a încinge” (din *în* + *chingă* + *-a*) și *închingi* (din *în* + *chingă* + *-i*)[1] etc. Particularitatea acestei serii de verbe constă în faptul că, cel puțin în anumite cazuri (atunci când există diferențe cronologice foarte mari între primele atestări), este admisibilă și posibilitatea obținerii derivatului mai rar din corespondentul său mai vechi, mai frecvent și mai productiv, prin substituție de sufixe[2]. Rămâne, însă, ca regulă prioritară derivarea din aceeași bază, explicabilă prin subordonarea față de modelul flexionar dominant I–IV.

3. Următoarea serie de dublete derivative este compusă din derivate alternante între conjugările I și IV, formate de la aceeași bază împrumutată[3]: *arenda* (din *arendă* + *-a*), *arendălui* (din *arendă* + *-ălui*)[4] și *arendui* (din *arendă* + *-ui*); *aresta* (din *arest* + *-a*), *arestălui, areştelui* (din *arest* + *-ălui,* din *aresta* css sau din magh. *árestál*) și *arestui* (din *arest* + *-ui*); *arvuna* (din *arvună* + *-a*) și *arvuni* (din *arvună* + *-i*); *bălsăma* (din *balsam* + *-a*), *bălsămi* (din *balsam* + *-i*) și *balsamui* (din *balsam* + *-ui*)[5]; *biciula* (reg.) „a aprecia, a taxa, a evalua” (din *biciului* [magh.] css) și *biciuli* (din *biciului* css); *boboca* „a îmboboci” (din *boboc* + *-a*) și *boboci* id. (din *boboc* + *-i*); *brăzda* (din *brazdă* + *-a*), *brăzdi* (din *brazdă* + *-i*) și *brăzdui* (din *brazdă* + *-ui*); *breza* „a păta” (din *breaz* + *-a*) și *brezi* id. (din *breaz* + *-i*); *brezăi* „a se purta ca o brezaie” (din *brezaie* + *-i*) și *brezăia* „a împodobi ca pe o brezaie” (din *brezaie* + *-a*); *buchisi* (din *buche* + *-isi*) și *buchisa* (din *buchisi* css); *bujora* (din *bujor* + *-a*) și *bujori* (din *bujor* + *-i*); *cătrăna* „a unge cu catran” (din *catran* + *-a*) și *cătrăni* „a unge cu catran, a gudrona, a (se) mânji cu catran; a înnegri; a se supăra (a se înnegri de necaz); a se umple de miros greu” (din *catran* + *-i*); *căpiţa* (din *căpiță* + *-a*) și *căpiţi* (din *căpiță* + *-i*); *cioba* refl. (rar) „a se ştirbi” (din *ciob* + *-a*) și *ciobi* vb. „a (se) ştirbi” (din *ciob* + *-i*); *ciucura* „a face ciucuri” (din *ciucure* + *-a*) și *ciucuri*[2] id. (din *ciucure* + *-i*); *îmbogăţa* (din *în* + *bogat* + *-a*) și *îmbogăţi* (din *în* + *bogat* + *-i*); *încârdăşi* (refl.) „a se asocia, pentru săvârşirea unor fapte necinstite” (din *în-* + *cardaş* + *i* sau din *în-* + *cârdăși*) și *încârdoşa* (refl.) id. [din *încârdoşi* (= *încârdăşi*) css]; *închipa* „a da o formă, a întruchipa, a închipui” (din *în* + *chip* + *-a*) și *închipui* „a(-şi) imagina; (înv.) a picta” (din *în* + *chip* + *-ui*); *înciuda* (din *în* + *ciudă* + *-a*) și *înciudi* (din *în* + *ciudă* + *-i*) etc. Ca și la exemplele de mai sus, rămâne discutabilă, cel puțin în unele cazuri și cu aceleași argumente (vezi *arendui, arestui, brăzdi* și *brăzdui, îmbogăța* etc.), posibilitatea derivării prin substituție de la verbul cel mai rezistent în limbă, de regulă aflat la conjugarea I. În două cazuri, substituția rămâne singura posibilitate (vezi *biciului* vs *biciula* și *buchisa* vs *buchisi*).

4. O altă categorie de exemple este alcătuită din derivate secundare cu sufixele *-a* și *-i* (atașate, așadar, unei baze deja analizabile în limba română): *băloşa* „a-i curge balele” (din

---

[1] Vezi și *închingiui* (din *în* + pl. *chingi* + *-ui*) și *închingui* (din *în* + *chingă* + *-ui*). O situație interesantă prezintă perechea verbală sinonimică *bolboşa* „a holba ochii” și *bolboşi*, la care primul component este derivat, cu substituție sufixală, din varianta *bolboca* a verbului moștenit *bulbuca*, iar cel de-al doilea este derivat, tot prin substituție de sufix, din primul.

[2] Această posibilitate este propusă, spre exemplu, suplimentar în DELR la următoarele exemple: *adăposta, ajutori, brumi, încărni* etc.

[3] Unele dintre exemple pot fi explicate și de la altă bază: internă sau externă.

[4] După Tamás, EW, din magh. dial. *árěndál*.

[5] Vezi și dubletul parasintetic *îmbălsăma* (din *în-* + *balsam* + *-a*, după fr. *embaumer*, it. *imbalsamare*) și *îmbălsămi* (rar) (din *în-* + *balsam* + *-i* sau din *îmbălsăma* css).

BDD-V2345 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 23:02:53 UTC)

bălos + -a) și *băloşi* „(despre vin, zeamă de varză etc.) a deveni bălos” (din *bălos* + *-i*)[1]; *descăluşa* „a elibera de căluș” (din *des-* + *[în]căluşa* sau din *des-* + *căluş*[1] + *-a*) și *descăluşi* id. (din *des-* + *[în]căluşi* sau din *des-* + *căluş*[1] + *-i*); *încăluşa* „a pune căluşul” (din *în-* + *căluş*[1] + *-a*) și *încăluşi* id. (din *în-* + *căluş*[1] + *-i*); *cârcei* „a (se) încovoia” (din pl. *cârcei* + *-i*) și *cârceia* id. (din *cârcei* + *-a*)[2]; *chiota*[2] (rar) „a scoate chiote” (din *chiot* + *-a*) și *chioti* id. (din *chiot* + *-i*) etc.

Exemplele de mai sus confirmă alternanța veche între verbele moștenite în *-a*, analizabile sau neanalizabile, și corespondentele lor analizabile în *-i*. Pe de o parte, derivatele în *-i* reprezintă creații analogice obținute de la baze moștenite în *-a*, explicabile prin presiunea împrumuturilor populare din limbile învecinate, aparținând preponderent conjugării a IV-a. Substituirea sufixului (aici exclusiv gramatical) *-a* din structura cuvintelor moștenite prin sufixul *-i* (cu rol discutabil: gramatical sau lexico-gramatical) reprezintă, de cele mai multe ori, în practica vorbirii, un simplu transfer de la o conjugare la alta, fără vreo modificare semantică particulară, datorat inclusiv unor condiționări dialectale, ceea ce are ca rezultat obținerea inițială a unor variante morfologice (de conjugare), situate la același nivel sau la niveluri geocronologice și stilistice diferite[3]. Pe de altă parte, la verbele vechi românești creații interne, primare sau secundare, oscilația dintre cele două conjugări poate fi interpretată în două moduri: a) între derivate de la aceeași bază, cu sufixe lexico-gramaticale diferite, respectiv *-a* și *-i* (opțiune etimologică principală) și b) ca transfer morfologic de la o conjugare la alta, unul dintre componentele perechilor oscilante, mai vechi, mai frecvent și mai productiv, fiind derivat de la o bază internă (moștenită, împrumutată sau derivată), iar celălalt fiind creat prin substituție sufixală, cel mai adesea dinspre conjugarea I spre conjugarea a IV-a (explicație etimologică secundară). În primul caz, se obțin, prin derivare directă de la aceeași bază, cuvinte diferite, sinonime derivative, iar, în al doilea caz, se obțin variante de încadrare morfologică ale aceleiași unități lexicale, considerate, cu diverse argumente (grad de cunoaștere și de utilizare, frecvență, apartenență stilistică, productivitate etc.), variantă literară[4]. Pentru oscilațiile de conjugare aflate într-o relativă egalitate, norma literară le poate propune în variație liberă, incluzându-le, în consecință, în DOOM.

5. La fel de interesante și discutabile, în sensul bun al cuvântului, cel puțin din punctul de vedere al statutului lexicologic, sunt și derivatele de la aceeași bază onomatopeică cu sufixe diferite, aparținând sau nu aceleiași conjugări[5]: *bălăngăi* (din *balang* + *-ăi*),

---

[1] Vezi și *îmbălora* (din *în-* + *bale* + *-ora* sau din *îmbăla* css) și *îmbălori* (din *îmbălora* css).

[2] Și *încârcei* (despre viță) „a se încârliga pe cârcel” (din *în* + *cârcei* + *-i*) și *încârceia* „a se încovoia, a se chirci” (din *în* + *cârcei* + *-a*).

[3] La fel se întâmplă și cu împrumuturile vechi care trec, prin substituție sufixală, de la o conjugare la alta: *căina* „a se văita, a se lamenta; a compătimi; (Trans.) a necăji, a face să plângă” (din v.sl. *kajanŭ*, part. lui *kajati sę*) și *căini* id. (din *căina* css); *cârcoti* „a nu fi de acord, a nu fi mulţumit de nimic; (Ban.) a mișuna” (et. nes., probabil scr. *krkotati* „a scoate sunete (despre păsări, broaște, apă în clocot)”, bg. (dial.) *kărkotim* „a plescăi”, *kărkotja se* „a-şi bate joc, a râde”) și *cârcota* (Ban.) id. 1925 (din *cârcoti* css sau din *cârcotă* + -a); *ciumăra* (refl.; Munt.) „a se amărî, a se necăji” (din v.sl. **čemerati*) și *ciumărî, ciumări* vb. refl. (Munt.) „(despre vin, struguri etc.) a se amărî, a se acri; (despre untdelemnul învechit) a prinde negreață, a se strica; (fig.) a se necăji” (din *ciumăra* css, după *amărî*) etc.

[4] Considerarea lor ca variante sau cuvinte diferite rămâne, în ultimă instanță, o opțiune lexicologică, asumată, într-o formă sau alta, de lucrările lexicografice.

[5] În categoria derivatelor interne aparținând aceleiași conjugări, vezi, cu baze împrumutate sau derivate primare, și următoarele exemple: *bruftui, bruslui, brustui* „a tencui; a vorbi cuiva cu asprime” (din *bruft* + *-ui*) și *bruftului* „a certa aspru pe cineva” (din *bruft* + *-ului* sau din *bruftui* css); *buhăi*[1]*, bufăi* „a țipa ca buha” (din *buhă* + *-ăi*), *buhăli* id. (din *buhă* + *-ăi* sau *buhăi*[1] css), *buhălui* id. (din *buhă* + *-ălui* sau din *buhăi* css) și *buhui* id. (din *buhă* + *-ui* sau din *buhăi*[1] css); *câlţâi, câlţăi* „a transforma în câlți; (fig.) a bate”

BDD-V2345 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 23:02:53 UTC)

bălăngăni (din *balang* + *-ăni*) și *bălăngări* (din *balang* + *-ări*); *bâlbâi* (din *bâl-b*(*âl*) + *-âi*) și *bălbui*; *bombăni, bomboni*[2]*, bumbăni* (din *bomb* + *-ăni*) și *bombăi, bumbăi* (din *bomb* + *-ăi*); *bontăni* „a face zgomot prin lovire" (din *bont* + *-ăni*) și *bontăi* (din *bontăni* css); *bubui*[1] (din *bu bu* + *-[u]i*) și *bubuia* (din *bu bu* + *-ia* sau din *bubui*[1] css); *chefăi, cheofăi* „(despre câini) a lătra scurt şi repetat (...); a clefăi mâncând" (din *che[o]f* + *-ăi*) și *chefni, chegni, chemni, cheofni, chevni* id. (din *che[o]f* + *-ăni*); *chiţăi, chiţâi, chiţii, chiţui* vb. „(despre şoareci) a scoate sunete ascuţite, specifice speciei; (despre oameni) a vorbi ascuţit" (din *chiţ* + *-ăi*) și *chiţăni, chirţăni* id. (din *chiţăi* css sau din *chiţ* + *-ăni*); *ciofăi, cioflăi, ciofoi*[2] „a mânca cu zgomot, a plescăi, a clefăi" (din *ciof* + *-ăi*) și *ciofăni* (reg.) id. (din *ciof* + *-ăni* sau din *ciofăi* css); *cirica* (la un joc de copii) „a ciupi un jucător de dosul mâinii, strigând *ciric, ciric*" (din *ciric* + *-a*) și *ciricăi, circăi*[2]*, giricăi* „a ciripi" (din *ciric* + *-ăi*) etc. Tratate ca unități lexicale diferite în DA și în DELR, unele dintre exemplele citate sunt considerate în FCLR III variante ale unei singure unități lexicale (Care, însă, ar fi aceea?). Dacă problema rămâne deschisă în cazul derivatelor expresive, cu posibilități multiple de explicație a variațiilor formale de la nivelul flectivului, în ceea ce privește schimbările de conjugare, ele se subordonează soluțiilor anterioare.

6. O categorie foarte interesantă de verbe este reprezentată de împrumuturile culte intrate în română din una sau mai multe limbi, în epoca modernă, supusă unor modèle și mode multiple de încadrare fonomorfologică. Vom trece în revistă principalele situații, cu comentarii de ordin cronologic, geografic și stilistic.

6.1. O primă situație este aceea a etimoanelor latino-romanice adaptate etimologic la conjugarea I (în *-a*, sufix verbal corespunzător fr. *-er*, it. *-are*, lat. *-are*) și analogic, după modelul împrumuturilor neogrecești (în *-isi, -arisi* etc.), maghiare (în *-ălui, -elui, -ului*) și germane (în *-irui, -erui, -ărui, -ălui* etc.) deja existente în limbă.

6.1.1. Etimoane latino-romanice adaptate după model neogrec: fr. *abdiquer*, lat. *abdicare* > *abdica* 1823/1831? și *abdicarisi* 1823 (manuscris tradus din franceză); fr. *abonner* > *abona* c.1832[1] și *abonarisi* 1830; fr. *accorder*, it. *accordare* > *acorda* 1794 și *acordarisi* 1857; lat. *adaptare*, fr. *adapter* > *adapta* 1781 și *adaptarisi* 1837; fr. *accompagner*, it. *accompagnare* > *acompania* 1794 și *acompanerisi*, *acompaniarisi* c. 1832[2]; fr. *adopter*, lat. *adoptare* > *adopta* 1830, *adoptisi* (Iași, 1815), *adoptarisi* (traducere din franceză, 1823); lat. *adorare*, fr. *adorer* > *adora* 1794 și *adorarisi* (traducere din neogreacă, 1825); fr. *annuler*, lat. *annullare* > *anula* 1846 și *anularisi* 1807; fr. (*s')engager* > *angaja* 1801 și *angajaresi, angajarisi* 1834[3]; fr. *annoncer* > *anunţa*, *anonsa* 1794 și *anonsarisi* 1834[4]; fr. *articuler*, lat. *articulare*, it. *articolare* > *articula* 1818 și *articularisi* (traducere din neogreacă, 1825); fr. *balloter* > *balota*[2] „a trimite mereu de la unul la altul; a vota" 1820 și *balotarisi* (înv.) „a

---

(din *câlți* + *-âi*) și *câlţui* id. (din *câlți* + *-ui*); *cârmi, cârni*[2] „a da o anumită direcţie unui vas plutitor; a coti, a (se) abate" (din v.sl. *krŭmiti* sau din *cârmă* + *-i*) și *cârmui* „a conduce (cu ajutorul cârmei); a guverna" (din *cârmă* + *-ui*, cu sensul „guverna" după slavon *krŭmiti*); *ceprăzi, ceaprăzi* (reg.) „a împodobi cu ceaprazuri" (din *ceapraz* + *-i*) și *ceaprăzui, ceaprazui* (reg.) „a încovoia dinţii ferăstrăului pentru a realiza ceaprazul" (din *ceapraz* + *-ui*); *chefălui*[1]*, chefului* „a (se) îmbăta" (din *chef* + *-ălui*), *chefeli*[1] id. (din *chef* + *-eli*) și *chefui* „a petrece" (din *chef* + *-ui*); *chezăşi* (înv.) „a garanta" (din *chezaș* + *-i*) și *chezăşui, chezeşui, chizăşui* id. (din *chezaș* + *-ui*) etc.

[1] Condica lui Golescu.

[2] Vezi și *acompani* AR 1830 (cf. germ. *akkompagnieren* CM).

[3] Vezi și *angajui* 1837, *angagea* 1847 (din fr. *engager*, după modele interne de adaptare analogică).

[4] Vezi și *anunţia* 1794, Viena, explicabil prin împrumut din it. *annunziare* și din lat. *annuntiare*.

BDD-V2345 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 23:02:53 UTC)

vota" c.1784–1787; fr. *embarquer* > *îmbarca*[1] (prin românizare) 1829, *ambarc*a și *ambarcarisi* 1835; fr. *circuler*, lat. neol. *circulari* > *circula* 1825 și *ţircolarisi* 1836 etc.[1]

6.1.2. Etimoane latino-romanice adaptate după model german[2]: fr. *accentuer*, lat. *accentuare* > *accentua* c.1832 și *accentui*, *acţentui* (surse franceze, 1839)[3]; fr. *affirmer*, lat. *affirmare* > *afirma* 1827 și *afirmălui* (traducere din neogreacă, 1825)[4]; fr. *arranger* > *aranja* 1852 și *aranjui* (înv.) 1836 (cf. germ. *arrangieren* C.M.); fr. *boxer* > *boxa* 1847 și *boxui* 1837; fr. *brocher* > *broşa* 1837 și *broşui* 1837; fr. *calculer*, lat. *calculare* > *calcula* 1829, *calculi* (Cluj, 1822-1823), *calculălui* (foaie volantă Trans. 1786, poate după model maghiar?), *calcului* (Asachi, traducere din franceză, 1814-1818) etc. Exemplele de mai sus sunt raportabile, în primul rând, la modelul german, dar pot avea, simultan, inclusiv explicații analogice interne, prin diverse atracții sinonimice sau prin influența modelului tradițional.

Adaptări analogice ale etimoanelor latino-romanice sunt posibile, în multe cazuri, după tiparele unor surse multiple: fr. *appliquer*, it. *applicare*, lat. neol. *applicare* > *aplica* 1781 (preluare etimologică), *aplicălui* Trans., 1786 (după modelul împrumuturilor maghiare în *-ălui*), *aplicui* Mold., 1837 (după modelul verbelor în *-ui*), *aplicarisi*, *aplecarisi* Iași 1833 (după model neogrec în *-isi*); *attaquer*, it. *attaccare* > *ataca* 1829 (preluare etimologică), *atacarisi* 1823 (după model neogrec), *atacui* 1837 (după modelul verbelor în *-ui*); lat. *authenticare* > *autentica* (Trans.; înv.) „autentifica" 1813, *autentici* (Trans., înv.) 1822-1823 (adaptat cu schimbare de conjugare) și *autenticălui* (înv.) 1805 (după modelul împrumuturilor maghiare în *-ălui*); fr. *bloquer* > *bloca* 1829 (preluare etimologică), *blocarisi* 1834 (după model neogrec) și *blocui* 1831 (după verbele în *-ui*, cf. și germ. *blockieren*) etc.

Existența unui unic etimon extern sau a mai multor etimoane cu aceeași origine indirectă și care pot avea același reflex formal în limba-gazdă justifică luarea în considerare a unor variante etimologice realizate prin modalități diferite, etimologică și analogică, de adaptare și de încadrare fonomorfologică.

6.1.3. În această perioadă de ezitare „experimentală" în privința adoptării celei mai apropiate de structura morfologică a limbii noastre a formelor fonetice și morfologice ale împrumuturilor, sunt frecvente și alte tipuri de oscilații la nivelul etimoanelor verbale cu sursă unică sau multiplă: fr. *s'abstenir*, lat. *abstinere* > *abţine*, *absţine* 1846 (românizare după *ţine*), *abstina* (înv.) 1859 și *abţinea* (înv.) 1906 (adaptare după mai vechiul *ţinea*); fr. *appartenir* > *aparţine* 1859 (românizare după *ţine*), *aparta* 1852 (prin analogie cu *parte*) și *aparţinea* 1875 (adaptare după mai vechiul *ţinea*); fr. *applaudir*, it. *applaudire* > *aplauda* c. 1832 (cu schimbare de conjugare)[5] și *aplaudi* 1847 (cu menținerea încadrării morfologice a etimoanelor)[6]; fr. *apprécier*, lat. *appretiare* > *aprecia*, *apreţia* 1846 și *apreţui* 1872 (prin

---

[1] Vezi și *adresarisi*, *at(t)acarisi*, *avizarisi*, *componarisi* etc., citate în Ursu (1965: 373). În Principate, verbele în *-isi* au avut mare circulație până pe la 1830, fiind folosite, în variație liberă, inclusiv la aceiași autori (spre ex.,Vasile Vârnav, Iordache Golescu etc.), cunoscători atât ai unor limbi romanice, cât și ai limbii neogrecești.

[2] Sufixul german *-ieren* a fost adaptat la forma *-irui*, prin asociere cu sufixul românesc mai vechi *-ui*, de origine slavă.

[3] Și *accenta*, id. (din it. *accentare*). Pentru formele de conjugarea a IV-a, cf. și germ. *akzentuieren*.

[4] Varianta *-ălui* < *-ărui* < *germ. -ieren*; cf. și germ. *affirmieren*. După Ursu (1965: 375), „sufixul verbal *-ălui*, extras, cu ajutorul sufixului românesc mai vechi *-ui*, din verbele maghiare terminate în *-álni*, apare de obicei la verbele de origine maghiară, dar și la cele de proveniență latino-romanică sau chiar germană, substituind sufixele verbale originare (...)".

[5] Și *aploda* 1835 (împrumut, pe cale orală, din fr. *applaudir*, cu aceeași schimbare internă de conjugare).

[6] Prima atestare este notată într-o traducere din franceză. Vezi și sinonimul etimologic *aplaude* 1848 (din lat. *applaudere*) și *aplaudui* 1835 (adaptare analogică internă a etimoanelor latino-romanice la conjugarea a IV-a prin intermediul sufixului *-ui*, eventual după germ. *applaudieren*).

BDD-V2345 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 23:02:53 UTC)

românizare, după *preţui*); fr. *attribuer*, lat. *attribuere* > *atribui* 1829 și *atribua* (înv.) 1842; lat. *calumniari* > *calumnia* 1840 și *calumnii* (înv., Trans.) 1800[1] etc.[2] Raportarea oscilantă la același etimon direct, cu reflexe diferite și concurențiale, în aproximativ aceeași perioadă, ne conduce spre soluția considerării lor ca variante de adaptare.

6.2. O situație particulară cunosc etimoanele directe diferite (latino-romanice, neogrecești, maghiare sau germane), cu aceeași origine indirectă/îndepărtată, împrumutate în română și adaptate lexico-morfologic în funcție de particularitățile structurale ale limbii din care provin: *absolvi*[1] „a ierta" 1842 (din lat. neol. *absoluere*, cu unele sensuri după fr. *absoudre*)[3], *absolvălui* (Trans.; înv.) c.1800 (din magh. *abszolvál*) și *absolvirui* (Trans.; înv.) 1818 (din germ. *absolvieren*); *accepta* 1847 (din fr. *accepter*, lat. neol. *acceptare*), *ace[p]ta* 1846 (din it. *accettare*), *acţeptului*, *aţeptălui* (Trans.; înv.) 1827 (din magh. *akceptál* sau din germ. *akzeptieren*)[4]; *achita*, *acuita* „a plăti; a lichida o obligaţie" 1853-1854 (din fr. *acquitter*), *cvitui*, *cfitui* 1829, *cvitălui* 1808 (din germ. *quittieren*)[5]; *acredita* c. 1832 (din fr. *accrediter*, it *accreditare*) și *acreditălui* (traducere din germană, Brașov) 1836 (din germ. *akkreditieren*); *adista*, *aghiusta* (SV Trans.) „a repara, a ajusta" [et. nes., probabil germ. *adiustieren* DA sau magh. *agyusztál* (= *adjustál*), *agyustiroz* Tamás EW] și *distălui* (Mar.) „a (se) dichisi" (din magh. *agyusztál* = *adjustál*); *administra* 1824 (din fr. *administrer*, lat. *administrare*), *administrălui* 1742 (din magh. *adminisztrál*), *administrirui* (Trans.; înv.) 1744 (din germ. *administrieren*)[6]; *adresa* 1776 (din fr. *addresser*) și *adresărui* Brașov, 1837 (din germ. *adressieren*)[7]; *afilia* (refl.) 1859 (din fr. *affilier*) și *afilui* (Trans.; înv.) 1813 (din germ. *affilieren*); *amortiza* 1896 (din fr. *amortir*, adaptat după verbele în *-iza*) și *amortizui* Cernăuți 1812 (din germ. *amortisieren*); *apela* 1794 (din fr. *appeler*) și *apelălui* (jur., Trans.) 1805 (din germ. *appellieren*, fără să fie exclusă adaptarea etimonului francez sau a celui latin *appellare* la un model maghiaro-german)[8]; *aproba* 1794 (din lat. neol. *approbare*, cu sensuri după fr.

[1] Astăzi este considerată literară forma *calomnia* (din fr. *calomnier*).

[2] Despre concurența formelor duble de conjugarea I și a IV-a, frecventă până pe la jumătatea secolului al XIX-lea, mai ales în Moldova, vezi Ursu (1965: 376), care adaugă exemple de tipul *adresa-adresui*, *apela-apelui*, *aplica-aplicui*, *apostrofa-apostrofi*, *arbora-arbori*, *aventura-aventuri* etc. În continuare, autoarea enumeră câteva oscilații, în ambele direcții, ale verbelor franțuzești în *-er* și -ir: *absorba* și *absorbi*, *constitua* și *constitui*, *contribua* și *contribui* etc. (p. 377), respectiv *aplana* și *aplani*, *aplauda* și *aplaudi*, *asorta* și *asorti*, *construa* și *construi*, *demola* și *demoli*, *garanta* și *garanti* etc. (p. 378). Rămân discutabile verbele în *-ifia* și *-ifica*: *c(u)alifica* și *c(u)alifia* (Cf. fr. *qualifier*, it. *qualificare*, lat. *qualificare*), vezi și FCLR III: 50-55, s.v. *-fica, -efica, -ifica*; *-fia, -efia, -ifia*, unde autoarea are în vedere existența a două serii diferite. Dacă verbele în *-fia* au origine unică franceză (*-fier*), la adaptarea celor terminate în *-fica* contribuie, pe lângă etimoanele corespunzătoare în *-ficare* (din latină și din italiană), inclusiv cele, amintite anterior, din franceză (în *-fier*), raportate la etimonul originar comun și adaptate ca atare.

[3] Vezi și varianta morfologică *absolva*[1] 1851 (din *absolvi* css sau din lat. *absoluere*).

[4] Acestora li se adaugă *aţetarisi* (*Regulamentul organic*, ȚR, 1832), *aţitarisi*, *acitarisi*, *acţeptarisi*, *acetarisi* 1832-1850 (din lat. *acceptare*, germ. *akzeptieren*, fr. *accepter*, it. *accettare*, după model neogrec).

[5] Atestat la Buda, într-un regulament militar. Vezi și *cfitarisi* (Condica lui Golescu, 1832) (din fr. *quitter*, germ. *quittieren*, lat. *quit[t]are*, după model neogrec). Tot din germană par a proveni și variantele învechite *cuita*, *cvita*.

[6] Și *administrui* (Țichindeal, Buda, 1813), din lat. *administrare*, germ. *administrieren*, fr. *administrer*, adaptate analogic după verbele în *-ui*.

[7] Vezi și adaptările analogice *adresarisi*, *adrisarisi* 1823 (din fr. *addresser*, după model neogrec), *adresui* 1829 (din *adresa* css DELR sau din același fr. *addreser*, după verbele în *-ui* sau refăcut din *adresărui*), *adresi* (traducere din franceză Iași 1836).

[8] Și *apelarisi* c.1832 (din fr. *appeler*, lat. *appellare*, după model neogrec în *-arisi*), *apelui* 1830 (din fr. *appeler*, lat. *appellare*, adaptate analogic la *-ui*).

BDD-V2345 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 23:02:53 UTC)

approuver) și *aprobălui* (Trans.; înv.) 1742 (din magh. *aprobál*)[1]; *argumenta* 1691–1697 (din lat. neol. *argumentari*, fr. *argumenter*) și *argumentirui* (Trans.) 1808 (din germ. *argumentieren*)[2]; *armonia* 1846 (din fr. *harmonier*) și *armonirui* Buda 1814 (din germ. *harmonieren*)[3]; *asista* 1859 (din fr. *assister*) și *asistărui* 1698–1704 (din germ. *assistieren*); *avansa* c.1832 (din fr. *avancer*), *avanţa* (din it. *avanzare*) și *avanţerui* (Trans.; înv.) 1833 (din germ. *avancieren*)[4]; *blanşa* „a curăţa dosul pieilor tăbăcite” 1961 (cu schimbare de conjugare, din fr. *blanchir*) și *blanşirui* id. (din germ. *blanschieren*); *bombarda* 1840 (din fr. *bombarder*, cf. it. *bombardare*) și *bombardisi* 1792 (din ngr. *μποπαρδίζω*)[5]; *cangrena, gangrena* 1848 (din fr. *cangrener, gangrener* [formate în fr.] sau din *cangrenă*) și *cangrenisi* (înv.) 1827 (din ngr. *γαγγραινιαζω*)[6]; *capitula* 1829 (din fr. *capituler*) și *capitului* (înv., Trans.) 1814 (din magh. *kapitulál*, germ. *kapitulieren*, adaptate după modelul verbelor în *-ui*); *concede* 1848 (var. *conceda*) (din fr. *concéder*, lat. neol. *concedere*) și *conţedălui* (înv., Trans.) 1822 (din magh. *koncedál*) etc.[7] Acestora le putem adăuga și împrumuturile din surse latino-romanice în *-iza* (din fr. *-iser*, cf. și germ. *-isieren*) și din neogreacă în *-isi* (din formele de aorist *-ισα*, relativ frecvente în epoca amintită în Țările Române)[8] de tipul *anatematiza* 1907 (din fr. *anathématiser*, germ. *anathematisieren*) și *anatematisi* 1682 (din ngr. *αναθηματίζω*, aor. *αναθημάτισα*)[9]; *canoniza* 1813 (din fr. *canoniser*, cf. lat. *canonizare*) și *canonisi* 1632 (din ngr. *κανονίζω*, aor. *κανόνισα*); *caracteriza* 1837 (din fr. *caractériser*) și *caracterisi, haractirisi* (înv.) 1787 (din ngr. *χαρακτηρίζω*, aor. *χαρακτηρίσα*)[10]; *catehiza, catihisa, catihiza* 1850 (din lat. *catechizare*, fr. *catéchiser*) și *catihisi, catehisi, catichisi* 1820 (din ngr. *κατηχώ*, aor. *κατήχησα*) etc.

Toate exemplele de sub 6.2. trebuie considerate, în momentul pătrunderii și adaptării lor în limbă, cuvinte diferite, sinonime etimologice (au etimoane directe diferite și au circulat, cel puțin în perioada de început, în provincii diferite). În timp, însă, conștiința originii indirecte comune a acestor împrumuturi culturale a făcut ca ele să nu mai fie simțite ca unități

---

[1] Și *aprobarisi* Iași 1844 (din lat. *approbare*, după model neogrec).

[2] În DELR, s.v. argument, este considerat derivat din *argumentui* [*argumentui* 1705 (din *argument* + *-ui* sau din *argumenta* css)], după modelul germanului *argumentieren*.

[3] Acestora li se adaugă *harmoni, armoni* (LB 1825), împrumutate, cu schimbare de conjugare, din fr. *harmonier* sau din germ. *harmonieren*.

[4] Și *avansarisi* (înv.) București 1832 (din fr. *avancer*, după model neogrec).

[5] Și *bombardarisi* 1819 (din fr. *bombarder*, it. *bombardare*, după model neogrec), *bombardui* 1829 (din fr. *bombarder*, it. *bombardare*, cf. germ. *bombardieren*, sau din *bombardă*) și *bumbărdălui* 1703 (din it. *bombardare*, după modelul verbelor în *-isi*, împrumutate din neogreacă DÎLR).

[6] Vezi și sinonimul *gangreniza* vb. „a cangrena” 1939, var. *cangreniza* ← *gangrenă* (= *cangrenă*).

[7] Un caz particular este reprezentat de perechea *candida*[2] vb. „a concura pentru o funcție” 1913 (der. regresiv din *candidat, candidatură*) și *candidălui* vb. (înv., Trans.) „a candida” 1782 (din magh. *kandidál*), care arată, o dată în plus, buna funcționare a mecanismelor derivative analogice. Prin etimologiile directe diferite (internă, respectiv externă), cele două verbe trebuie considerate sinonime diacronice. Mai complicată este situația sinonimelor diacronice *bancheta* „a lua parte la banchete” 1897 (din fr. *banqueter* < *banquet*) și *benchetui* c.1730 (din *benchet* [din ucr. *benket*] + *-ui*), a cărui „variantă” *banchetui* poate fi explicată fie prin mofificarea analogică a radicalului, după *banchet*, fie prin derivare directă de la *banchet* + *-ui*.

[8] În mod firesc, împrumuturile din neogreacă sunt anterioare celor din latină sau din limbile moderne.

[9] Vezi și sinonimele *anatemisi* 1679 (din *anatemă* + *-isi*) și *anatemiza* 1908 (din *anatemă* + -iza sau din it. *anathemizzare*, lat. neol. *anathemisare*).

[10] Vezi și derivatele sinonimice *caractera* 1835 (din *caracter* + *-a*), *caracteria* 1856 (din *caracter* + *-ia*), *haractiri* (înv.) 1780 [din *haractir* (= *caracter*) + *-i*], *haracterui* Brașov 1837 [din *haracter* (= *caracter*) + *-ui*, cf. și germ. *charakterisieren*).

BDD-V2345 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 23:02:53 UTC)

lexicale diferite și să fie interpretate ca variații formale ale aceluiași cuvânt, cu atât mai mult cu cât au intrat în limbă într-o perioadă marcată de concurența între vechi și nou, între oriental și occidental, între provincial și național etc. Considerarea lor astăzi ca „variante" etimologice învechite este rezultatul unei perspective sincronice convenționale și, mai ales, normative și nu trebuie să intre în contradicție cu calitatea lor originară de cuvinte de sine stătătoare.

4. Concluzii

Stabilirea statutului de unități lexicale diferite sau de variații ale aceluiași cuvânt (moștenit, împrumutat sau creație internă) depinde, în consecință, de următorii factori: a) proveniența din etimoane directe diferite cu aceeași origine indirectă, dublete, triplete etc. etimologice *interlingvistice*, ceea ce presupune luarea în considerare a unor cuvinte diferite (sinonime etimologice diacronice, diatopice sau diastratice), interpretabile, la nivelul unui dicționar istoric sau etimologic, fie ca unități de sine-stătătoare în interiorul aceleiași familii lexico-etimologice, fie, printr-o convenție asumată, ca variante etimologice externe ale cuvântului-titlu el însuși considerat, ipso facto, variantă literară (în acest al doilea caz, sunt absolut necesare precizarea etimoanelor directe pentru fiecare „variantă" etimologică și, în măsura posibilului, datarea fiecăreia dintre ele); b) transferul exclusiv gramatical de la o conjugare la alta al unui cuvânt moștenit sau împrumutat, fără nicio diferențiere semantică, prin substituirea unui sufix etimologic cu unul analogic (exclusiv gramatical) conduce spre considerarea unităților rezultate ca variante morfologice, dintre care una este literară și alta neliterară sau amândouă circulă în variație liberă; c) derivarea de la o bază internă unică (radicală sau analizabilă) cu sufixe diferite duce la formarea unor cuvinte diferite cu același sens, cu o frecvență relativ egală, sincronice și, eventual, sintopice, deci la obținerea unor sinonime derivative analizabile. În sfârșit, când unul sau mai multe etimoane directe latino-romanice (a căror adaptare fonetică și morfologică nu diferă la nivelul limbii române) este adaptat, pe de o parte, etimologic sau analogic după modele interne (în *-a*, *-e* sau *-i*) și, pe de altă parte, după modele condiționate istoric și geocultural (de regulă, neogrec în *-isi*, *-arisi*, *-erisi*, maghiar în *-ălui*, *-elui* și german în *-irui*, *-erui*, *-urui* etc.), decizia privitoare la statutul lor lexicologic este strict convențională: criteriul originii unice înclină în favoarea variantelor, ca și echivalarea sufixului originar cu cel analogic; pe de altă parte, existența unor sufixe lexicale diferite sprijină, în ciuda echivalenței semantice, considerarea lor originară ca niște cuvinte diferite, echivalente cu împrumuturile autentice din limbile respective, care, treptat, au devenit, oricum, variante neliterare (învechite, regionale etc.) ale formei care respectă modelul etimologic.

BIBLIOGRAFIE

Avram, Mioara, 1958, „Mijloace morfologice de diferențiere lexicală în limba română", *Studii și cercetări lingvistice*, IX, 3, p. 315–334.

CDDE = Candrea, I. A., Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine. (A–Putea)*. București, Socec, 1907–1914.

CDER = Ciorănescu, Alexandru, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I. O., 2002.

Corbin, Danielle, 1987, *Morphologie dérivationnelle et structuration du lexique*, vol. I, Tübingen, Max Niemeyer Verlag.

BDD-V2345 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 23:02:53 UTC)

DA = *Dicționarul limbii române*, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913 șu.
DELR 2011/2015 = *Dicționarul etimologic al limbii române*, redactori responsabili: acad. Marius Sala și Andrei Avram, București, Editura Academiei Române, vol. I (A-B) 2011 și vol. II, partea I (Ca-Ciz) 2015.
DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2012.
DGS 1997 = *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, de Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, București, Editura Științifică.
DÎLR 1992 = *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760)*, de Gh. Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, București, Editura Științifică.
Dragomirescu, Adina, 2012, cap. „Morfologia verbului", în Gh. Chivu, Gabriela Pană Dindelegan, Adina Dragomirescu, Isabela Nedelcu, Irina Nicula (eds.) *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea*, București, Editura Academiei Române, p. 185–222.
FCLR III 1989 = *Formarea cuvintelor în limba română*. *Sufixele*, de Laura Vasiliu, București, Editura Academiei.
Koselak, Arkadiusz, 2003, „La sémantique naturelle d'Anna Wierzbicka et les enjeux interculturels", *Questions de communication*, nr. 4, p. 83–95, material consultat online la adresa http://questionsdecommunication. revues. org/4611.
PEW = Pușcariu, Sextil, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*. I, Heidelberg, K. Winter, 1905.
SILR 2012 = Ghivu, Gh., Gabriela Pană Dindelegan, Adina Dragomirescu, Isabela Nedelcu, Irina Nicula (eds.), *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea*, București, Editura Academiei Române.
Tamás EW = Tamás, Lajos, 1966, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (Unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
Ursu, Despina, 1965, „Încadrarea morfologică a verbelor neologice în limba română din perioada 1760-1860, *Limba română*, XIV, 3, p. 372–377.
Ursu, Despina, N.A. Ursu, 2006, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare, II. Repertoriu de cuvinte și forme*, Iași, Editura Cronica.
Ursu, Despina, N.A. Ursu, 2011, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare, III*. Supliment, partea I (literele A-M), Iași, Editura Cronica.
Wierzbicka, Anna, 1993, „La quête des primitifs sémantiques", *Langue française*, 98, p. 9–23, consultat online la adresa http://www.persee.fr/doc/lfr_0023-8368_1993_num_98_1_5831.

SYNCHRONIC VS DIACHRONIC IN THE STUDY OF ROMANIAN VERBAL ALLOMORPHY

(*Abstract*)

The present study readdresses the subtle issue of the relation between different lexical units and formal varieties of one and the same word (inherited, borrowed or derived) and distinguishes, at least for verbs, the following cases: a) different words (diachronic, diatopic or diastratic etymological synonyms), coming from different direct etyma with the same remote origin – *interlinguistic* etymological doublets or triplets; b) morphological variants resulting from the exclusively grammatical transfer from a conjugation class to another of an inherited or borrowed verb, with no semantic differentiation, by the substitution of an etymological suffix with an analogical one; c) different words (analyzable derivative synonyms, most of them synchronic and syntopic), obtained via derivation from a single internal base (radical or analyzable) with different suffixes.

BDD-V2345 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 23:02:53 UTC)